

Да выхаду новай кнігі Алега Трусава
"Кароткая гісторыя архітэктуры Беларусі"

Эпоха БССР (1921-1991 гг.)

(Працяг. Пачатак у
папярэдніх нумарах.)

3270 гарадоў і раённых цэнтраў БССР 209 было зруйнавана. У вёсках было спалена да 1,2 мільёна пабудов (40% мелі грамадскае прызначэнне). Загінула 9 200 вёсак, больш за 600 знішчана разам з жыхарамі. У выніку халакосту знікла значная большасць яўрэяў, што жылі ў гарадах і мястэчках. Падчас вайны былі разбураны, альбо значна пашкоджаны многія шэдэўры архітэктуры - палацы, храмы, ратушы, грамадскія і жыллыя будынкi.

Аднаўленчыя работы ў БССР пачаліся ўжо летам 1944 г., але спачатку яны тычыліся толькі прамысловых аб'ектаў.

У 1946 г. быў распрацаваны план адраджэння Менска, у 1947-м г. - Магілёва, Віцебска і Гомеля, у 1948-м г. - Берасця, у 1949-м г. - Гародні. Гэтыя планы рыхтавалі мясцовыя архітэктары з Белдзяржпраекта, але пад пільным кантролем спецыялістаў з Масквы і Ленінграда. За аснову архітэктурных пабудов зноў быў узят неакласіцызм, але на гэты раз з вельмі класічным дэкорам. Усё пачалося з Менска. У цэнтры горада вырашлі пакінуць толькі 20% даваеннай забудовы. Вуліцу Савецкую вырашылі пашырыць да 48-і метраў, што прадугледжвала знос прылеглых кварталаў і ўпабудову 14-і новых будынкаў. У жылых дамах на новай вуліцы Савецкай, якая з 1952 г. атрымала назву "праспект Сталіна" (да 1961 г.) жыла беларуская савецкая наменклатура, а таксама вядомыя навукоўцы, пісьменнікі і артысты. Пра гэта цяпер сведчаць шматлікія мемарыяльныя дошкі на фасадах дамоў.

Новае афармленне "атрымала" і Прывакзальная плошча, дзе ўзніклі два высокія 11-ціпаварховыя будынкi з багатым дэкорам і савецкімі скульптурамі (1948-1956 гг.), своеасабліва "брама" ў новую савецкую сталіцу Беларусі.

Варта адзначыць, што ў адбудове Менска брала ўдзел вялікая колькасць ваеннапалонных немцаў. Адзін з іх лагераў знаходзіўся каля прыгараднай вёскі Шэйпічы, зараз мікрараён Серабранка. Горад рос так хутка, што ў горадабудуўніцтве ўзнік тэрмін - "феномен Менска". У 1950-м г. тут жыло 273,6 тысяч чалавек, у 1965-м г. - 721,5 тысяч чалавек, у 1970-м г. - 917 тысяч чалавек, у 1985-м г. - 1478 тысяч чалавек, а ў 1990-м г. - 1638 тысяч чалавек. У 1985-м г. Менск выйшаў на шостае месца сярод буйных гарадоў СССР.

Знішчэнне даваенных гарадскіх цэнтраў значна закрунула таксама Віцебск, Бабруйск, Барысаў і Оршу. Значныя змены адбыліся ў жыллёвым сектары, які за гады вайны скараціўся на 73%. У першую пасляваенную дзесяці-

годку назіралася тры галоўныя кірункі ў яго павелічэнні. Гэта аднаўленне старых паўразбураных будынкаў з аздабленнем іх фасадаў неакласічным дэкорам. У цэнтрах вялікіх гарадоў будуюцца жыллыя кварталы з багатым дэкорам для савецкай эліты. Большая частка гарадской тэрыторыі адводзіцца пад прыватнае жылло, альбо будавалі невялікія, як правіла, двухпаварховыя будынкi па спрошчаных тыповых праектах. Пасляваенны стан гарадской гаспадаркі быў цяжкі. У 1959 г. сярэдні працэнт па краіне жылых дамоў, падключаных да водаправода, складаў толькі 8,6%, а да каналізацыі - каля 5%. Прыватны сектар жыў без усялякіх камунальных паслуг.

Сітуацыя кардынальна змянілася ў канцы 50-х гадоў. Новыя ўлады на чале з Мікітай Хрушчовым афіцыйна забаранілі неакласіцызм. Пачалося масавае будуўніцтва панельных дамоў па стандартных праектах. Па загаду М. Хрушчова ў Менску з'явіўся першы мікрараён (альбо спальны раён) у Фрунзенскім раёне ўздоўж вуліцы Карла Лібкнехта і Розы Люксембург. Пачыналі вырашаць у тым ліку і пытанне экалогіі ("каб рабочыя не дыхалі заводскімі выкідамі"). Засяленне пачалося восенню 1957 г. але адсутнасць гарачай вады выклікала масавае абурэнне наважылаў. У 1955-1975 гг. па ўсёй Беларусі масава будуюцца пяціпаварховыя панельныя будынкi без ліфта, з сумежнымі туалетам і ваннай пакоям, якія народ назваў "хрушчоўкамі". Для іх будуўніцтва ўжываліся новыя будуўнічыя матэрыялы: белая сілікатная цэгла, рубероід і шыфер для пакрыцця даху. Цяпер ў Беларусі такіх дамоў 2568, з іх у Менску - 890 панельных дамоў з агульнай плошчай - каля 3 мільёнаў квадратных метраў.

Пачынаецца будоўля і новых гарадоў. З 1957 г. пачалі будаваць Салігорск (тры жыллыя раёны паміж лесам і ракой). Таксама ўзніклі такія гарады, як Жодзіна, Светлагорск, Новалукомль і Белаазёрск.

На 1 студзеня 1966 г. цэнтральнае ацяпленне мела ўжо 23,5% гарадскога жыллага фонду, водаправод - 43,1%, каналізацыя - 39,5%, гарачую ваду - 18,4%, ванныя і душ - 29,4%.

У 1953 г. ліквідаваліся Баранавіцкая, Бабруйская, Палеская (цэнтр г. Мазыр), Пінская і Полацкая, а потым і Маладзечанская вобласці. Рост гэтых былых абласных цэнтраў адразу запаволіўся. Да 1963 г. ліквідавана 98 з 175 раённых цэнтраў. Яны ператварыліся ў рабочыя пасёлкі, і людзі пачалі перасяляцца з камуналак у індыўідуальныя кватэры. З 1962 г. пачалі дзейнічаць жыллёвыя кааператывы, сябры якіх атрымлівалі дзяржаўны крэдыт у памеры 60% ад кошту кватэры на тэрмін 10-15 гадоў.

Будаваліся дзевяціпаварховыя кааператывыя дамы.

У 70-80-я гады ХХ ст. жылля архітэктурна беларускіх гарадоў адмаўляецца ад знешняга дэжору і пераходзіць да масавага жалеза-бетонавага будуўніцтва. За гэтыя гады па тыповых праектах пабудаваны 59% жылых і 90% культурна-бытавых будынкаў, што прывяло да абязлічвання вобліку беларускіх гарадоў. Аднак "жыллёвае пытанне" ў БССР вырашыць не ўдалося. У 1970-я гады 30% сем'яў у БССР сталі ў чарзе на кватэру - гэта быў самы высокі паказальнік сярод усіх саюзных рэспублік.

За савецкім часам у малых гарадах складалася вялікая ўдзельная вага прыватнага сектара. Палову, а часам і дзве трэціны, плошчы гарадской тэрыторыі займалі прыватныя драўляныя дамкі з садамі і агароднічымі. Што ж тычыцца аграрнага сектара, то ў пасляваенны перыяд тут прайшло некалькі хваляў узбудуўніцтва, у час якіх знікла больш за 10 000 хутароў і "неперспектыўных" вёсак.

Да сярэдзіны ХХ ст. сядзібная забудова ў вёсках Беларусі развівалася на традыцыйнай аснове. Але пазней, у сувязі з праектаваннем сельскіх паселішчаў і іх рэканструкцыяй, распадоўваюцца і тыповыя праекты сельскіх сядзіб. Іх агульная рыса - гэта мінімум плошчы пад забудову (каля 0,1 га), адзін-два гаспадарчыя будынкi і стандартны набор элементаў добраўпарадкавання. Калгасныя пасёлкі і цэнтры старых вёсак забудоўваюцца аднакватэрнымі сядзібамі, а таксама часта - ці пяціпаварховымі дамамі без гаспадарчых пабудов, для калгасных спецыялістаў, настаўнікаў, медыкаў, тых, хто не веў сядзібнай гаспадаркі.

На працягу ХХ ст. беларуская сям'я перацёрпела некалькі трансфармацый. Значную эвалюцыю ў другой палове ХХ ст. перажыла і тыповая беларуская хата.

У пачатку стагоддзя

пераважаў пагонны двор. Уласна хата працягвалася сеньмі, далей пад той жа страхой ішоў хлёў, далей адрына і г. д. Гумно ставілася асабняком.

З пачаткам Сталыпінскай рэформы і да 1929 г. ва Усходняй Беларусі, да 1939 г. у Заходняй Беларусі, ішло перасяленне на хутары. На хутарах пагонны двор замяняўся вянкковым. Пры хаце засталіся толькі сены, у канцы якіх звычайна была камора. Наяўнасць сенай прадугледжвала дзверы ў хату выключна ў тарцавай сцяне, яны як правіла былі адны і вялі на кухню, дзе асноўнае месца займала печ і палаткі (палок). Печы ставіліся папярэчымі і былі павернуты гарэльнай абавязкова на ўсход (прыблізна, канешне). Насупраць гарэльнай абавязкова павінна быць акно, бо інакш гаспадарыні не будзе відно нічога ў печы і на прыпечку. Хата дзялілася на дзве часткі: кухню і "тую хату". У "той хаце" асноўнай мэбляй былі давы ўздоўж сцен. Хаты былі крытыя пераважна саломай.

У Заходняй Беларусі масавы знос хутароў пачаўся ў 1959 г.

Пры пераездзе ў вёску ад беларускай хаты адпалі сены, а з'явіліся прыбудовкі і веранды. Гэта на 70-80%. У хаце стала двое дзвярэй: адны вялі ў бок вуліцы ў веранду, другія - у бок двара ў прыбудовку. Дзверы пачалі рабіць у падоўжных сценах. У тарцавай сцяне кухні пачалі рабіць акно (вокны). Прыбудовка прыстасоўвалася да глухой падоўжанай сцяны (кані) хаты з боку двара. Печ адразу разварнулася. Яе пачалі ставіць падоўжна, гарэльнай да акна ў тарцавай сцяне. Хата капітальна працягвала дзяліцца на дзве часткі: кухню і "тую хату", але кухня за кошт падоўжнага размяшчэння печы і змяшчэння яе ад цэнтра да дзвярэй, якія выходзяць на двор, падзялілася таксама на дзве часткі: уласна кухню і пакой або запечак у залежнасці ад шырыні хаты. "Тая хата"

магла перагароджвацца некапітальнымі перагародкамі або мэбляй і дзяліцца на спальню і пакой, які забіраў сабе назву "тая хата". У вёсцы хаты ўжо саломай не крылі. Крылі драўлянай (шчапой), рэдка гонтай, вельмі рэдка дахоўкай. Хлявы ў 1959-1960-я гг. крылі саломай. У 60-х гадах з'явіўся шыфер, якім ахвотна пачалі крыць новыя хаты, а пакрытыя драўлянай крылі шыферам проста па драўніну. Зрэдку крылі бляхай, якую было цяжка дастаць. Усе-беларускім дзівам было, калі асобныя "хітрыя" гаспадары крылі хаты ночвамі (куплялі даволі танныя ацынкованыя ночвы, расшывалі іх на лісты і гэтымі лістамі крылі - характэрным прызнакам такой страхі былі ўзоры, якія на заводах выпіскаліся на дне ночваў). Прыбудовка, якая фактычна выконвала функцыі сенай, дзялілася на "перад" і камору.

Беларускія вёскі ў большасці цягнуцца з захаду на ўсход. У гэтых вёсках большасць хат стаіць доўгай сцяной да вуліцы. Кухня амаль заўсёды з усходняга боку (хіба што канфігурацыя двара, стары фундамент ці іншыя фактары не дазвалялі зрабіць так). Раніцай пры ўсходзе сонца яно адразу сцяпіла ў кухню і ў печ. Пры гэтым хаты, якія стаяць з паўднёвага боку вуліцы з'яўляюцца люстраным адбіткам хатаў, якія стаяць з паўночнага боку. Калі вуліца ідзе з поўначы на поўдзень, гэтыя правілы не вытрымліваюцца, але ўсяроўна людзі імкнуліся, каб з раніцы сонца сцяпіла ў кухню.

Веранды ўпрыгожвалі хату, а функцыянальна выконвалі ролі тамбура для ўцяплення дзвярэй ад вуліцы. Цераз гэтыя дзверы і веранды амаль ніхто не хадзіў і не ходзіць, але іх упарта робяць.

Савецкая дзяржава пры пераездзе з хутароў давала магчымасць пабудавання з выкананнем усіх нормаў. Лес быў недарагі, яго выпісвалі, калі трэба, на перасяленне давалі пазычку (ссуду). Неўзабаве (сярэдня 60-х) з'явіліся піларамы, перасталі рэзаць дошкі ўручную і часам бярвенні. Бярвенні пачалі абразаць на брус на пілараме. Падтрымлівалася стварэнне будуўнічых брыгад па перасяленні. Хоць у

большасці брыгады былі самаўтвораныя, недзяржаўныя і нават не арцельнай формы арганізацыі працы, пра іх пісалі ў савецкіх газетах і да часу хвалілі.

У 80-я гады падчас гаспадарчых рэформ і з памяншэннем колькасці жывёлы ў гаспадарцы пачалі адмаўляцца ад выкарыстання печы. Газавыя пліты пачалі размяшчаць у прыбудовках, фактычна змясціўшы туды кухні. Самі печы хто раскідаў, хто не, і ў такім выглядзе беларуская хата перайшла ў XXI ст.

Архітэктурны тып такіх хат можна было б акрэсліць як "беларускі народны рацыяналізм". 20-30% хатаў засталіся пабудаванымі па іншых законах, у большасці гэта хаты, якія не ездзілі на хутары, а будаваліся яшчэ ў паўнаважнасці на прынцыпу "як атрымоўваецца". Тут, як правіла, засталіся сены і хаты сталі вузкай сцяной да вуліцы. Вельмі часта ў гэтых хатах гаспадарыні мучыліся з "цёмнымі" печамі, калі гарэльна была павернута не на ўсход.

Таксама паступова мяняецца хатняе абсталяванне. На змену лавам прыходзяць каналы, крэслы, насціл мяняецца ложкам, куфар саступае месца шафе, з'яўляецца этажэрка ці паліца для кніг. На сталае пад ручніком стаіць радыёпрыёмнік, а пазней і тэлевізар, на сцяне - гадзіннік-ходзкі. У старых людзей у чырвоным куце, наглядзючы на атэістычную прапаганду, вісяць абразы, часам нават з лампадкамі. На сценах маляваныя дываны і сямейныя фатаздымкі ў рамачках, за шклом. 60-я гады - апошні ўсплеск субкультуры маляваных дываноў. Падлогу пачынаюць фарбаваць, сцены - бяліць ці абклеіваць шпалерамі, на вокнах з'яўляюцца шторы і фіранкі. Перагародкай вылучаецца спальня з металічным ложкам, прынайма, некалькімі падушкамі, з шафай для бялізны і вялікім люстэркам у дзверцах.

Шчыты, франтоны, карнізы, элементы даху малююцца ў больш яркія колеры, сцены - у больш памяркоўныя, ніжняя частка будынка - у больш цёмныя. Разьбой аздабляюцца як канструкцыйныя элементы (бэлькі, стойкі, кансолі, кроквы), так і часткі канструкцый агароджальнага тыпу (шчыты, шалёўка, аканіцы і ліштвы). Даволі часта будуюць цагляныя дамы, часам з узорамі з профільнай цэгля над вокнамі. У 1970-х гадах з'яўляецца мясцовая сфера абслугоўвання (атэлье, майстэрні, паштовыя аддзяленні, калгасныя сталовыя, фельчарскія пункты), якая забяспечвала некаторую занятасць жыхароў.

Пры вяртанні з хутароў беларусы прывезлі ў вёскі вянквыя дворы. Пагонны двор не аднавіўся. Хлявы (хлёў, хлёў і варыўня або іншая камбінацыя) ставіліся за хатай і наводдаль. Як правіла каля хлявоў выгароджваўся двор, куды летам можна было выпускаць жывёлу. Гумны практычна зніклі.

(Працяг у наст. нумары.)

Класічныя беларускія хаты 2-й паловы ХХ стагоддзя (в. Сейлавічы Нясвіжскага р-на).
У бліжняй хаты відна веранда, у далёкай відна прыбудовка. Здымак 2014 г.